

Тетяна Кусмінська
аспірант НАДУ при Президентіві України

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ СЛУЖБОЮ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті проаналізовано проблеми організаційного забезпечення управління державною службою в Україні на сучасному етапі, розкрито характерні ознаки управління державною службою. У процесі формування державної служби та подальшого розвитку її системи актуалізується питання щодо її управління, яке можна розглядати у двох аспектах: як організуючу діяльність, що має певний адміністративний зміст і особливий предмет і здійснюється у визначених організаційно-правових формах; як діяльність спеціально створених органів державної влади. Запропоновано шляхи удосконалення організаційного забезпечення управління державною службою на засадах європейського розвитку України.

Ключові слова: державна служба, управління державною службою, органи державної влади, система органів управління державною службою.

Tatiana Kusminska

ORGANIZATIONAL SUPPORT MANAGEMENT CIVIL SERVICE IN UKRAINE: PROBLEMS AND SOLUTIONS

The article analyzes the problems of organizational support management of public service in Ukraine today, reveals the characteristic features of public service management. In the process of public service and further development of the system is updated issue of its management, which can be viewed in two ways: as organizing activities to certain administrative content and special subject and carried out in certain organizational and legal forms; like activity specially created public authorities. Ways of improving organizational support public service management based on European development of Ukraine.

Keywords: public service, public service management, public authorities, the system of public service management.

Татьяна Кусминская

ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

В статье проанализированы проблемы организационного обеспечения управления государственной службой в Украине на современном этапе, раскрыты характерные признаки управления государственной службой. В процессе формирования государственной службы и дальнейшего развития ее системы актуализируется вопрос о ее управлении, которое можно рассматривать в двух аспектах: как организующую деятельность, имеющую определенное административное содержание и особый предмет и осуществляется в определенных организационно-правовых формах; как деятельность специально созданных органов государственной власти. Предложены пути совершенствования организационного обеспечения управления государственной службой на основе европейского развития Украины.

Ключевые слова: государственная служба, управление государственной службой, органы государственной власти, система органов управления государственной службой.

➤ Становлення України як демократичної, правової та соціально-орієнтованої держави обумовило необхідність проведення політичної та адміністративної реформ, де одне із ключових місць відведено трансформації інституту державної служби. Зазначене підвищення ролі та актуальності проблематики реформування державної служби визначається трьома основними групами чинників.

По-перше, проголошення України правовою державою, в якій діють принципи верховенства права та пріоритету прав людини і громадянина, що означало докорінну зміну системи взаємовідносин між державою в особі органів державної влади, державних службовців та суспільством (окремими громадянами, їх групами та об'єднаннями).

По-друге, сам процес реформування публічної влади значною мірою сприймається громадянами через призму державної служби того, наскільки ефективно вона діє, чи мають громадяни реальний рівний доступ до неї, чи відповідає її діяльність принципам демократії та вимогам права.

По-третє, реформування державної служби є невід'ємною частиною адміністративної реформи, оскільки лише зміни та розвиток цієї сфери здатні сприяти

вдосконаленню кадрового потенціалу, створенню оновленого, потужного і дієздатного державного апарату, становленню професійної, політично нейтральної та авторитетної державної служби.

➤ Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що державна служба як політичний інститут суспільства пов'язана з усіма іншими його інститутами. Проте, державна служба тільки тоді може цілеспрямовано виконувати соціальну функцію, коли буде створена на правовій основі і, по суті, виступає не тільки соціальним, а й державно-правовим інститутом. Саме тому дослідники вказують на те, що вона є державним правовим і соціальним інститутом, який здійснює в межах своєї компетенції реалізацію цілей та функцій органів державної влади шляхом професійного виконання службовцями своїх посадових обов'язків і повноважень, що забезпечують взаємодію держави й громадян у реалізації їх інтересів, прав та обов'язків [1, с. 427].

Ще не сформовані чіткі уявлення щодо організаційного забезпечення управління державною службою в Україні на сучасному етапі, яке впливає на забезпечення досягнення цілей, виконання завдань і функцій держави.

Метою статті є аналіз проблемних питань організаційного забезпечення управління державною службою в Україні на сучасному етапі та шляхи їх вирішення.

Вивчення проблем управління державної служби насамперед пов'язане зі становленням нової української держави, а разом із тим – із формуванням самого інституту державної служби. Оскільки основною функцією державної служби є управління, тому від якості її роботи значною мірою залежить майбутнє нашої країни. Надійність державної служби в суспільстві визначається соціальним складом державних службовців, їх походженням з певних соціальних прошарків суспільства та належністю до них. Однак жоден клас, що приходить до влади, не в змозі здійснювати державне управління без опори на інші верстви суспільства. Тільки на демократичному етапі його розвитку держава забезпечує загальнодоступність державної служби як сталої форми організації спільної діяльності осіб.

У результаті вивчення наукових джерел [2; 3; 4 та ін.] виявлено, що державна служба, яка виступає елементом суспільної структури, має такі особливості:

1) вона являє собою лише властиву їй сферу професійної діяльності. За своїм змістом, формами та методами ця діяльність спрямована на забезпечення виконання повноважень державних органів;

2) як сполучна ланка між державою й громадянином державна служба має захищати права й інтереси громадян;

3) державна служба як суспільне явище являє собою дещо більше, ніж діяльність державних службовців і органів управління. Це своєрідна форма відображення суспільних зв'язків і відносин, показник ступеня дотримання прав та свобод людини і діючих у суспільстві правових норм;

4) державна служба не просто відображає суспільні відносини, а має соціальну орієнтацію, спрямовану на наближення конституційного ідеалу правової, демократичної держави до об'єктивної реальності;

5) державна служба – не тільки правова, а й етична система. Формуючи правосвідомість громадян, вона одночасно виступає носієм моралі й орієнтує державних службовців і громадян дотримуватися моральних норм і правил суспільного життя.

Проведений аналіз літератури дає можливість виділити п'ять нагальних проблем, які в основному стосуються держави, державної служби та її організаційного забезпечення: ускладнені процедури взаємозв'язків; складна ієрархічна структура системи органів влади; незахищеність державного службовця від впливу різних негативних факторів на виконання їх посадових обов'язків; корупція в державній службі; неповна готовність державних службовців, громадян, юридичних осіб до радикальних змін.

У процесі формування державної служби та подальшого розвитку її системи актуалізується питання щодо її управління. Його можна розглядати у двох аспектах: як організуючу діяльність, що має певний адміністративний зміст і особливий предмет і здійснюється у визначених організаційно-правових формах; як діяльність спеціально створених органів державної влади.

Організаційне забезпечення державної служби неможливе без використання сучасних вітчизняних і зарубіжних методик, включаючи технології ідентифікації працівників за характером виконання посадових обов'язків, оцінки ефективності праці, регулярне проведення ка-

дрових моніторингів з метою виявлення стримуючих факторів службового просування, дієвості конкурсної системи, атестації. Механізм організаційного забезпечення передбачає, зокрема, діяльність з формування резерву кадрів і його раціонального використання, розширення джерел формування резерву, визначення вимог щодо кожного типу посад, попереднє випробування кандидатів як сумісників і стажистів.

Для реалізації державної кадрової політики потрібне сучасне науково-інформаційне забезпечення, що дає змогу вдосконалювати методи роботи з персоналом органів державної влади, розробляти технології прогнозування кадрових процесів. Науково-інформаційне забезпечення державної кадрової роботи потребує також поліпшення статистичного обліку та звітності про склад державних службовців, загальних кадрових ресурсів у регіоні, створення банку даних державно-службової інформації та реєстру державних службовців.

Раціонально побудована система управління державною службою поряд із суто функціональними має виконати і більш загальні завдання: забезпечити формування таких політичних і правових передумов, що гарантують зворотний зв'язок між державою та громадянами, стимулюють необхідність у постійному вдосконаленні та демократизації державного апарату шляхом його структурної модернізації, заходів, що дозволяють вести активну боротьбу з корупцією, бюрократизмом і закритістю.

Процес розвитку державної служби виводить на рішення пріоритетного завдання вдосконалення цілісної системи управління державною службою України на основі визначених у Конституції України принципів єдності державної влади (ст. 5 Конституції України), поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6 Конституції України) з урахуванням унітарного устрою держави (ст. 2 Конституції України) [9].

Становлення та функціонування ефективного управління державною службою неможливі без удосконалення функціонального управління, що забезпечить єдину реалізацію норм права та політики у сфері державної служби на всій території України, в усіх органах державної влади незалежно від рівня управління (центрального або місцевого) та гілки влади (законодавчої, виконавчої або судової).

Розробка концептуальних засад, стратегії єдиної кадрової політики у сфері державної служби на політико-державному рівні, функціонального управління державною службою всіх рівнів має бути зосереджена в Національному агентстві України з питань державної служби. Такий напрямок забезпечуватиме незалежність від центральних органів виконавчої влади, від політичних угруповань і сприятиме вдосконаленню та посиленню аналітико-прогностичної, інформаційно-статистичної та координаційної діяльності, а також нормативному вдосконаленню форм і методів організаційно-розпорядчої та консультативно-дорадчої діяльності й запровадженню незалежної державної експертизи ефективності державної служби.

Керівництво забезпеченням здійснення завдань і функцій держави в органі державної влади покладено, як правило, на першого заступника вищої посадової особи.

Однією з найважливіших функцій системи управління державною службою є забезпечення в її рамках контролю й нагляду за реалізацією державної політики і відповідного спеціального законодавства. Йдеться перш за все про посилення надвідомчого контролю й

нагляду відносно всіх органів державної влади незалежно від того, до якої гілки влади (законодавчої, виконавчої, судової) вони належать, та органів місцевого самоврядування. Форми та методи контролю і нагляду можуть бути різними.

На нашу думку, концептуальних змін потребує характер діяльності структурних підрозділів органів державної влади та місцевого самоврядування з питань державної служби та кадрової роботи. Він має бути переорієнтований з виконання обліку як головної функції на виконання (як провідної функції) аналізу. До їх компетенції мають бути віднесені такі нові повноваження: розробка структур управління відповідно до типових; аналіз ефективності діяльності органу, його структурних підрозділів, професійної діяльності кожного державного службовця; прогнозування розвитку персоналу органу, планування кар'єри його державних службовців; формування професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців та відповідних ним посадових інструкцій; організація навчання державних службовців та моніторинг його ефективності; простежування планів роботи органу управління з метою виявлення осіб, які позитивно вплинули на ефективність досягнення мети заходу.

Крім того, раціонально побудована система управління державною службою має виконувати і більш загальні завдання, а саме: забезпечити формування таких політичних і правових передумов, що гарантують зворотний зв'язок від громадян, різних інститутів громадянського суспільства до держави, стимулюють необхідність у постійному вдосконаленні та демократизації функціонування державного апарату та державної служби за рахунок структурної модернізації, заходів, які дозволяють вести активну боротьбу з корупцією, бюрократизмом і закритістю.

Сучасні органи державної влади є складними комплексними організаціями. Запорукою успішного функціонування організації, тобто досягнення цілей діяльності, є науково обґрунтований вибір її цільової, функціональної та організаційної структур, упорядкування технологічних управлінських та операційних (процедурних) процесів, налагодження ділових відносин між державними службовцями по горизонталі і вертикалі, особливо між виконавцями і керівниками.

Організаційна діяльність державної служби зазвичай спрямовується на надання певних послуг суспільству. Саме тому державна служба потребує оптимального, у тому числі узгодженого по вертикалі і горизонталі, визначення цілей, повноважень, структури органів, які б забезпечували результативне та ефективне функціонування і відповідну поведінку як органу в цілому, так і його державних службовців.

Те саме стосується і визначення технологічних управлінських і виконавських процесів в організації. Проектування та конструювання функціональних і організаційних структур мають базуватися на цільовому підході, у тому числі з урахуванням застосування програмних методів досягнення цілей функціонування органу (тобто програмно-цільова діяльність органу влади) та підвищення ефективності діяльності органу.

Головною вимогою до раціонального проектування, конструювання та функціонування сучасних органів влади є забезпечення ними ефективного досягнення поставлених цілей. На наш погляд, це найбільш складне завдання у суспільстві, культурні і політичні цінності якого роблять значний наголос на цінностях громадянського суспільства. За відсутності або недостатніх про-

зорості та гласності, громадського контролю діяльності органів влади вони часто замість того, щоб бути ефективними інструментами раціонального досягнення визначених цілей, перетворюються у засіб забезпечення власного існування і виживання, розширення і максимізації владних функцій.

Державна служба має забезпечити розумно організоване, демократичне, правове та результативне державне управління шляхом розвитку свого соціально-правового інституту та професіоналізації свого кадрового складу.

На нашу думку, державна служба має надати державному управлінню системного характеру, програмно-цільового підходу та забезпечити належне надання послуг людині, громадянину, всім інститутам громадянського суспільства, управлінський професіоналізм, законність, правову компетентність, організованість і дисципліну, результативність, раціональність, ефективність та інші риси функціонування механізму держави, яких потребують наше суспільство та держава.

Вихідні позиції концепції розвитку державної служби визначаються необхідністю надання системного характеру перетворенням у сфері державної служби, зосередивши основну увагу на інституційно-правових аспектах інституту державної служби. Успішне запровадження заходів цього напрямку дозволить зміцнити правовий фундамент єдиної системи державної служби. При цьому система, що розвивається, не тільки має стати відлагодженою в усіх її ланках, високопрофесійною, результативною, стабільною та авторитетною, а й гарантувати демократичний характер взаємовідносин державного апарату та державної служби з громадянами та всіма інститутами громадянського суспільства, запровадити конституційний принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина.

Складовими елементами системи державної служби є: цілі, завдання та функції державної служби.

Головні цілі та завдання державної служби, що визначають процес її функціонування в цілому, потребують певної суттєвої конкретизації, яка дозволить визначити цілі та завдання окремих підінститутів (підсистем) і встановити критерії діагностичності їх досягнення. На певному етапі цілеснасування всієї системи та її окремих складових в теоретичному плані, підходячи до них з найширших позицій, доцільно визначити такі цілі: забезпечення досягнення цілей та виконання завдань і функцій держави; забезпечення стабільності в політичній, економічній і соціальній сферах, що передбачає запровадження політики та механізмів політичного і соціального партнерства; підготовка проектів та виконання політичних рішень, що прийматимуться Президентом України, парламентом, вищим органом виконавчої влади; забезпечення суспільного добробуту та інші [11, с. 144–145; 12, с. 202].

Конкретизуючи викладене вище, основними завданнями державної служби можна назвати такі: захист прав, свобод і законних інтересів громадян; охорона конституційного ладу України; створення та забезпечення умов для розвитку громадянського суспільства, політичного та соціального партнерства; формування суспільно-політичних і правових умов для практичного досягнення цілей та здійснення завдань і функцій органів державної влади та місцевого самоврядування; забезпечення ефективного функціонування механізму держави та державного апарату; комплектування персоналу органів державної влади висококваліфікованими фахівцями, здатними професійно виконувати свої посадові обов'яз-

ки; удосконалення умов професійної діяльності державних службовців; забезпечення дії принципу прозорості в діяльності державних службовців і державного апарату, дотримання законності, викоринення бюрократизму, протекціонізму, корупції та інших негативних явищ у державній службі; забезпечення належного функціонування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців; створення соціальних, інформаційних, матеріально-фінансових та інших умов, необхідних для діяльності персоналу органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема, створення і підтримання сприятливих міжособистісних відносин, які б забезпечували розвиток позитивних особистих якостей працівників, їхніх здібностей та ефективність управлінської праці; удосконалення порядку добору кадрів, просування по службі, проведення атестацій, присвоєння рангів, стимулювання до сумлінної праці та відповідальності тощо.

Цілі та завдання державної служби обумовлюють розкриття системно-організаційного та функціонального аспектів державної служби як системи. Функції державної служби – це основні напрями діяльності державної служби щодо її кадрового, організаційно-правового та наукового забезпечення, а також забезпечення реалізації загальних напрямів політики у сфері державної служби [13, с. 277].

Одним із основних завдань державного управління є формування кадрового потенціалу органів державної влади. Це робиться для того, щоб персонал і організаційні засоби, потрібні для вирішення завдань державного управління, відповідали б цілям і завданням держави та були б у її розпорядженні. У разі такого підходу до дослідження державної служби доцільно виокремлювати всередині системи державного управління такий інститут, як державна служба.

Державна служба являє собою найважливішу сферу державно-управлінського діяння. Державна служба, яка реалізує на практиці функції органів державної влади і виконує їхні завдання, функціонує в усіх галузях. Тому аналіз функцій державної служби дає змогу оцінити її роль і призначення в механізмі держави, визначити її ефективність, корисність і значущість, урахувавши те, що державна служба є основним каналом реалізації правовідносин, що виникають у процесі здійснення компетенції органів державної влади, виконання завдань і повноважень державних службовців.

Державна служба в сучасному розумінні зводиться до здійснення функцій державного управління, яке розглядається в широкому значенні, тобто як управлінська діяльність усіх органів у системі законодавчої, виконавчої й судової влади та органах місцевого самоврядування. За такого підходу діяльність як законодавчих, так і виконавчих, а також судових органів державної влади підпадає під формулювання «управління державою». Інакше кажучи, державне управління в такому розумінні характеризує всю діяльність держави, пов'язану з організуючим впливом з боку спеціальних суб'єктів права на суспільні відносини. Зазвичай цю діяльність здійснюють державні службовці. Тим самим державна служба постає адміністративно-процесуальною системою реалізації положень Конституції та законів України, законодавчо закріпленої державної політики.

Аналіз літератури дає підстави зазначити, що існує багато наукових підходів до класифікації функцій державної служби, зокрема, функції поділяються на: правотворчу; організаційну; регулювальну; забезпечувальну-відновлювальну; контролю [13, с. 278].

Функції державної служби можна поділити на основні та специфічні. У свою чергу, основні й специфічні функції поділяються на загальні, спеціальні та допоміжні [14, с. 617–619].

Розгляд питання щодо функцій державної служби дає змогу уточнити не лише її основне призначення, а й виявити нерозв'язані проблеми з метою ліквідації прогалин у правовому регулюванні чи його недоліків, розробки напрямів і визначення засобів удосконалення державної служби та її розвитку. Функції державної служби зумовлені її внутрішніми властивостями та принциповими рисами. Загалом можна констатувати, що функціями державної служби є забезпечення здійснення функцій безпосередньо держави, оскільки державна служба забезпечує реалізацію завдань і функцій держави через її механізм, практичне виконання службовцями своїх посадових обов'язків, що визначаються компетенцією конкретних органів державної влади та місцевого самоврядування.

⇒ Україна нині перебуває у трансформаційному періоді, докорінно змінюються базові засади суспільства, здійснюється формування суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової європейської держави. Важливим чинником формування державності України є створення сучасної ефективної системи державного управління. Її метою є запровадження динамічних змін в інституціональній системі державного управління, включаючи такі напрями, як запровадження сучасної парадигми державного управління, яке має бути спрямоване на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, політичного та соціального партнерства, функціонального управління соціально-економічними сферами, делегування певних функцій держави іншим, відмінним від державного апарату, організаціям для опосередкованого їх регулювання через застосування економічних важелів або соціальних пріоритетів.

Державна служба має забезпечити державному управлінню системний характер та програмно-цільовий підхід до надання управлінських послуг на основі управлінського професіоналізму, правової компетентності, організованості та дисципліни державних службовців, законності, результативності, раціональності, ефективності їх праці.

Розвиток державної служби передбачає послідовне здійснення систематизованих за напрямками та етапами комплексів практичних заходів (правових, організаційних, інформаційних, матеріально-технічних, фінансових та інших), спрямованих на забезпечення єдності всіх елементів, що складають державну службу, на чіткий взаємозв'язок усіх її інституціональних положень з діяльністю корпусу державних службовців.

Вихідні позиції розвитку державної служби визначаються необхідністю надання системного характеру перетворенням у сфері державної служби, зосередження основної уваги на інституційно-правових адміністративно-процесуальних та організаційних аспектах інституту державної служби. При цьому система державної служби, що розвивається, має не тільки стати налагодженою в усіх її ланках, високопрофесійною, результативною, стабільною та авторитетною, а й гарантувати демократичний характер взаємовідносин державного апарату, державних службовців з громадянами, іншими інститутами громадянського суспільства, запровадити конституційний принцип пріоритету прав і свобод особи й громадянина.

Процес розвитку державної служби виводить на вирішення пріоритетного завдання удосконалення цілісної

системи управління державною службою України на основі визначених у Конституції України принципів єдності державної влади, поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову з урахуванням унітарного устрою держави.

Становлення та функціонування ефективного управління державною службою неможливі без удосконалення функціональної та формування організаційної вертикалі управління, що забезпечить єдину реалізацію норм права у сфері державної служби на всій території України, в усіх органах державної влади та місцевого самоврядування незалежно від рівня управління (центрального або місцевого) та гілки влади (законодавчої, виконавчої або судової).

Отже, подоланням проблем організаційного забезпечення державної служби на сучасному етапі європейського розвитку України є розбудова системи регулювання кадрової сфери та управління нею на засадах соціального діалогу та партнерства всіх зацікавлених суб'єктів державної кадрової політики.

На наш погляд, серед перспективних напрямів подальших розвідок цієї проблеми є вивчення та обґрунтування шляхів удосконалення управління державною службою в різних її сферах.

Література.

1. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. / В. Я. Малиновський. – Луцьк : Вежа, 2000. – 558 с.
2. Оболенський О. Ю. Державне управління, державна служба і місцеве самоврядування : монографія / кол. авт.; за заг. ред. проф. О. Ю. Оболенського. – Хмельницький : «Поділля», 1999. – 570 с.
3. Дубенко С. Д. Державна служба і державні службовці в Україні: навч.-метод. посіб. / С. Д. Дубенко ; за заг. ред. проф. Н. Р. Нижник. – К. : Ін-Юре, 1999. – 398 с.
4. Малиновський В. Я. Державна служба: теорія і практика : навч. посіб. / В. Я. Малиновський. – К. : Атіка, 2003. – 160 с.
5. Оболенський О. Ю. Державне управління та державна служба : словник-довідник / уклад. О. Ю. Оболенський – К : КНЕУ, 2005. – 480 с.
6. Закон України «Про державну службу» від Закон від 16.12.1993 № 3723-ХІІ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 52, ст. 490 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби» від 01.10.2014 № 500 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/500-2014-%D0%BF>.
8. Постанова Кабінет Міністрів України «Про затвердження Типового положення про кадрову службу органу виконавчої влади» від 02.08.1996 № 912 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/912-96-%D0%BF>.
9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Likert R. New Patterns in Management / R. Likert. – N.-Y. : Mc Graw-Hill, 1961. – 278 p.
11. Оболенський О. Ю. Державна служба: підручник / О. Ю. Оболенський. – К. : КНЕУ, 2006. – 472 с.

12. Чорноног Є. С. Державна служба: історія, теорія і практика: навч. посіб. / Є. С. Чорноног. К. : Знання. – 2008. – 458 с.

13. Авер'янов В. Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / В. Б. Авер'янов (заг. ред.); НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Факт, 2003. – 384 с.

14. Старілов Ю. Н. Курс общего административного права : В 3 т. – Т. 1: История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты / Ю. Н. Старілов. – М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА- ИНФРА М), 2002. – 728 с.